

Genusanalys av Norrbottens innovationsstrategi

Titel Genusanalys av Norrbottens innovationsstrategi
Författare: Malin Lindberg, professor i genus och teknik, Luleå tekniska universitet
Kontaktperson: Per-Erik Andersson
Region Norrbotten
971 89 Luleå
Telefon: 0920-711 55
regionnorbotten@norbotten.se
www.norbotten.se

Innehåll

Inledning	2
Kön och jämställdhet i innovation	3
Analys av innovationsstrategin	4
Visioner och perspektiv.....	4
Innovationsbegreppet	5
Prioritering.....	6
Samverkande aktörer	8
Slutsatser om jämställdhetspotentialer	11
Jämställdhetspotentialer	12
Jämställdhetspotentialer i styrning och uppföljning.....	12
Jämställdhetspotentialer i konkretisering	13
Jämställdhetspotentialer i nya åtgärdsförslag.....	13
Jämställdhetspotentialer i omformulering av åtgärdsförslag	14
Referenser.....	15

Inledning

Norrbottens innovationsstrategi för perioden 2013-2020 syftar till att skapa ett innovationsklimat med bästa möjliga förutsättningar för innovation i Norrbotten. Strategin ska bidra till att det blir möjligt för fler människor, organisationer och branscher att utvecklas och bidra till nya eller bättre lösningar som svarar mot behov och efterfrågan. De satsningar som görs med utgångspunkt i strategin ska bidra till en positiv utveckling avseende de horisontella kriterierna jämställdhet, integration och mångfald, miljö samt unga. Mot bakgrund av detta presenteras i denna rapport en analys för att öka lärandet om det horisontella kriteriet jämställdhet i det regionala innovationsarbetet, med målet att identifiera och analysera könsmönster och jämställdhetspotentialer i innovationsstrategin.

Malin Lindberg, Luleå tekniska universitet

Kön och jämställdhet i innovation

Kunskap om hur könsmönster skapas, upprätthålls och förändras i organisationer och samhälle är viktigt för att kunna uppnå det horisontella kriteriet jämställdhet i det regionala innovationsarbetet. Därför presenteras här genusvetenskapliga perspektiv på organisation och innovation, som längre fram i rapporten används som avstamp för att analysera Norrbottens innovationsstrategi. I slutet av rapporten finns en lista med referenslitteraturen för den som vill fördjupa sig ytterligare i forskningen.

Genusvetenskaplig forskning visar att stereotypa föreställningar om kön ofta skapar ett könsmönster av segregering och hierarki mellan kvinnor och män inom olika områden. Segregering innebär att kvinnor och män respektive maskulinitet och femininitet är åtskilda inom många områden, t.ex. genom könssegregeringen på arbetsmarknaden och i utbildningsväsendet. Hierarki innebär att det som förknippas med endera könets föreställda egenskaper värderas högre än det andras, t.ex. genom den högre värderingen av män och maskulinitet vid lönesättning och tillsättning av chefstjänster. Könsmönstren i organisationer och samhälle består både av arbetsfördelning i betydelsen av vem som gör vad, hur, var och när och av resursfördelning i betydelsen av vem som får vad, vem som får makt att styra och vem som blir styrd. Detta avspeglar fyra former av genusrelaterad makt: 1) tolkningsföreträde (vem som bestämmer vad som är sant och viktigt), 2) inkludering (vilka aktörer, områden och perspektiv som värderas och prioriteras), 3) exkludering (vilka aktörer, områden och perspektiv som nedvärderas och lågprioriteras), 4) upplevda effekter (vilka aktörer, områden och perspektiv som synliggörs och tilldelas resurser).

På innovationsområdet kan könsmönster urskiljas i vilka aktörer, områden och perspektiv som framställs som viktiga, synliggörs som goda exempel och tilldelas resurser. Genusvetenskaplig forskning visar att innovationsfrämjande insatser ofta präglas av ett segregering och hierarkiskt könsmönster där det främst är män som innovatörer, företagare eller projektledare och mansdominerade företag, nätverk eller branscher som uppmärksammas och prioriteras. Insatserna har ofta inriktats på teknisk produktutveckling inom basindustri, tillverkningsindustri och ny teknik (t.ex. IT, bioteknik, fiberoptik), medan social tjänsteutveckling inom välfärdsområdet (vård, skola, omsorg), upplevelsenärings samt kulturella och kreativa näringar – där de flesta kvinnor är verksamma – har förbisetts. Vidare har teknisk och naturvetenskaplig forskning prioriterats i innovationsfrämjande insatser, där främst män är verksamma som forskare, medan samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning marginaliserats, där de flesta kvinnor är verksamma som forskare. Den offentliga sektorns roll i innovationsutveckling har – utöver som finansiär, upphandlare och samordnare av andra aktörer – sällan uppmärksammas, trots potentialen till innovationsutveckling inom vård, skola och omsorg där de anställda till stor del utgörs av kvinnor. Även den idéburna sektorn, som ofta driver eller deltar i de innovationssystem som organiserar kring social tjänsteutveckling och kvinnodominerade nätverk, har marginaliserats i innovationsfrämjande insatser, som en konsekvens av att den dominerande triple helix-modellen för innovationssystem i första hand involverar näringsliv, myndigheter och akademi. Könsmönstren på innovationsområdet omfattar även framställning och värdering av kvinnor och män som innovatörer, kvinno- och mansdominerade befattningar, samt symboliskt feminina och maskulina arbetsuppgifter inom de företag, nätverk och branscher som prioriteras.

Detta prioriteringsmönster har medfört att kvinnor som innovatörer – och även män som innovatörer inom kvinnodominerade och könsbalanserade områden – haft svårare att hitta rätt stöd i förverkligandet av sina idéer. De metoder och modeller som används i innovationsrådgivning är

ofta anpassade till tekniska produkter, tillverkande företag, samt företagare och innovatörer utan omfattande ansvar för hem och familj. Kvinnor och män har dessutom visat sig bemötas olika av affärs- och innovationsrådgivare, banker och andra finansiärer, samt att deras egenskaper och idéer bedöms olika. Det har delvis att göra med att innovation och företagande främst associeras till män och vissa sorters maskulinitet. Det har även att göra med att många kvinnor arbetat inom den offentliga sektorn, som präglats av anställningar snarare än företagande. För att öka andelen kvinnor bland innovatörer och företagare har särskilda satsningar genomförts av Sveriges regering, regioner och kommuner. En nationell strategi har lanserats för lika villkor för kvinnor och män i det företags- och innovationsfrämjande systemet.¹ Alla regioner har dessutom upprättat handlingsplaner för jämställd regional tillväxt, med företagande och innovation som ett prioriterat område.²

Inom handlingsplanerna genomförs bland annat analyser av befintliga könsmonster, kompetensutveckling om jämställdhet och intersektionalitet, samt processtöd för projektägare, företagsfrämjare och företagare. Insatserna eftersträvar att utmana och förändra den stereotypa föreställningen att företagande och innovativa kvinnor skulle vara verksamma inom ”fel” branscher och sektorer och ha alltför låga tillväxtambitioner. I insatserna har metoderna för företags- och innovationsrådgivning försökt breddas och fördelningen av företags- och innovationsfinansiering försökt utjämnas. Vissa regioner har genomfört särskilda satsningar på företagande och innovation i kvinnodominerade och könsbalanserade verksamhetsområden, som exempelvis besöksnäringen, välfärdsområdet (vård, skola, omsorg), samt kulturella och kreativa näringar. Den offentliga och ideella sektorns betydelse för företags- och innovationsutveckling har också understrukits, där nya verksamheter och lösningar utvecklas utifrån andra logiker och behov än enbart kommersiella och tekniska. Vidare har företagande och innovation i skärningspunkten mellan branscher med olika könsfördelning uppmärksamrats och uppmuntrats.

Analys av innovationsstrategin

I detta avsnitt analyseras Norrbottens innovationsstrategi i ljuset av ovanstående forskningsperspektiv på kön och jämställdhet i innovation och organisation. Detta i syfte att urskilja jämställdhetspotentialer, d.v.s. möjligheter till en positiv utveckling avseende det horisontella kriteriet jämställdhet i det regionala innovationsarbetet.

Visioner och perspektiv

Norrbottens innovationsstrategi uppges eftersträva ”ett mer hållbart samhälle med bättre livskvalitet och med tillväxt” (sid 3) och att länet står inför sociala utmaningar som är ”stora och komplexa” (sid 3). Strategins koppling till andra program betonas, såsom Norrbottens regionala utvecklingsstrategi, Sveriges nationella innovationsstrategi och EU:s tillväxt- och innovationsstrategier Europa 2020 och Horizon 2020, där innovation ses som nyckeln till att hantera samhällsliga utmaningar. Öppen innovation, där en mångfald av människor involveras i utvecklingen av nya varor, tjänster m.m., anses ha särskilt stor potential att åstadkomma detta. Detta avspeglas i Norrbottens innovationsstrategi, som eftersträvar att det ”ska bli möjligt för fler människor, organisationer och branscher att utvecklas och bidra till nya eller bättre lösningar

¹ <https://tillvaxtverket.se/vara-tjanster/publikationer/publikationer-2015/2015-06-08-oppna-upp.html>

² <https://tillvaxtverket.se/amnesomraden/regional-kapacitet/jamstalld-tillvaxt-i-regionerna.html>

som svarar mot behov och efterfrågan.” (sid 3). Strävan efter öppna innovationsprocesser avspeglar en inkluderande syn på vilka aktörer, områden och perspektiv som är relevanta för länets innovationsarbete, vilket har potential att ge upphov till utjämnande effekter vad gäller kvinnors och mäns möjligheter att bidra till och dra nytta av satsningarna inom detta område. De segregering och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet som identifierats i tidigare forskning kan därmed motverkas.

Norrbottnens innovationsstrategi föreskriver så kallad ”smart tillväxt” i betydelsen av att kunskap och innovation ska stärkas som drivkrafter för en framtida tillväxt vilket bland annat omfattar att ”se till att innovativa idéer kan omvandlas till nya produkter, tjänster och arbetstillfällen” (sid 10). För att detta ska vara möjligt ”måste en eller flera människor våga, vilja, kunna och få tänka nytt” (sid 9), med visionen att länet ska ”präglas av banbrytande idéer och nya sätt att tänka och göra för att forma framtiden i en global värld” (sid 3). Frågan är hur dessa ambitioner påverkar möjligheterna till en positiv utveckling avseende det horisontella kriteriet jämställdhet i det regionala innovationsarbetet, som ska ligga till grund för de utvecklingsinsatser som görs med avstamp i innovationsstrategin. Att tillvarata den innovationskraft som återfinns i hela regionens befolkning uppges vara en nyckelfaktor för framgång och att Norrbotten därför ska ”utvecklas till en av landets mest attraktiva regioner oavsett kön, ålder och etniskt ursprung” (sid 15). Det konstateras att många unga kvinnor flyttar från länet och att det därför är en viktig tillväxtfaktor att öka länets attraktionskraft för denna grupp. Jämställdhet anses därigenom kunna öka tillväxten, attraktiviteten, innovationsförmågan, demokratin och det sociala kapitalet. För att uppnå jämställdhet anges det vara viktigt att ”tillåta att människor lyckas – oberoende av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder” (sid 9). Ytterligare tre åtgärder för ökad jämställdhet är: 1) att de resurser som fördelas inom innovationspolitiken gynnar såväl kvinnor som män, 2) att satsa på innovationsprocesser och innovationsnätverk bland kvinnor, 3) att årligen analysera utfallet av utvecklingsmedel och andra resurser som beviljas inom utvecklings- och innovationsområdet utifrån ett jämställdhetsperspektiv.

Innovationsbegreppet

I innovationsstrategin konstateras att begreppet innovation ”har breddats från att tidigare omfattat tekniska produkter och processer till att nu även inbegripa tjänster, upplevelser, organisationssätt, marknadsföring och hur man tar sig an sociala utmaningar tillsammans” (sid 3). En innovation uppges vara ”en ny idé om t ex en produkt, lösning eller tjänst” (sid 4) och att det exempelvis kan handla om ”sociala innovationer och samhälls-entreprenörskap som är initiativ för att förbättra det som inte fungerar eller saknas i samhällsbygget” (sid 4). Olika grader av unikhet och nyhetsvärde urskiljs i olika sorters innovationer, där vissa kan vara ”nya för världen”, d.v.s. ”genomgripande eller radikala innovationer baserade på teknikhöjd och helt nya lösningar” (sid 6) medan andra kan vara ”nya för regionen/företaget”, d.v.s. inte har samma ”teknikhöjd/nyhetsvärde” (sid 6) utan bygger på ”smart kopiering av andras lösningar” (sid 6). Det konstateras att även om de förstnämnda av tradition värdesätts högre i Sverige så är båda dessa typer av innovationer ”värdeskapande för såväl företag som samhälle, och en grund för att utveckla konkurrenskraft, lönsamhet och nya jobb i såväl företag som regioner” (sid 6), men att det krävs olika typer av resurser och stödstrukturer för dessa eftersom de bygger på olika sorters utvecklingslogik. Denna breda syn på innovationsbegreppet omfattar allt från teknisk produktutveckling till social tjänsteutveckling, vilket har potential att ge upphov till utjämnande effekter vad gäller kvinnors och mäns möjligheter att bidra till och dra nytta av länets satsningar på

innovationsområdet. De segregerande och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet som identifierats i tidigare forskning kan därmed motverkas.

Även synen på innovationers värdeskapande uppvisar inkluderande ambitioner, åtminstone i delar av strategin. Innovation uppges handla om ”nya sätt att skapa värde för samhälle, företag och individer”, att värdet ”uppstår i tillämpning, användning och spridning av en innovation” och att det ”värde som skapas kan vara ekonomiskt, socialt och/eller miljömässigt” (sid 4). En ny idé anses inte kunna betecknas som en innovation förrän den ”accepterats (tagits i bruk) på en kommersiell marknad eller implementerats i en faktisk verksamhet, t ex sjukvården” (sid 4). Samtidigt tillämpas begreppet innovation på ett betydligt smalare sätt i större delen av strategin, där värdet främst anges omfatta kommersialisering av tekniska varor och tjänster på den privata marknaden, understött av dominansen av ordval av typen näringsliv, företag, kunder, leverantörer, konkurrenter, affärsutvecklare, ingenjörer, kundbehov, marknadsbehov, marknadsförmåga, affärsidé, kommersialisering, kommersiell marknad, konkurrenskraft, konkurrensmedel, exportmöjligheter, riskkapital, prototyp, nya funktionella produkter, teknikområden, nya teknologier, teknikhöjd och teknikspridningsorganisationer. Denna insnävning till företag som aktörer, teknikintensiva branscher, tekniska produktinnovationer och kommersiellt värdeskapande avspeglar ett ekonomiskt tolkningsföreträde med ett exkluderande könsmonster, som förstärker segregationen och hierarkin mellan kvinnor och män på innovationsområdet så att möjligheterna för kvinnor att bidra till och dra nytta av länets satsningar på innovationsområdet minskar.

Prioritering

Innovationsstrategin föreskriver ”smart specialisering” som innebär prioritering av ett fåtal fokusområden som utgörs av regionens ”unika tillväxtområden” (sid 14). Fokusering uppges vara nödvändigt eftersom regionens resurser för att stödja och stimulera innovation är begränsade. Det handlar om att identifiera vad Norrbotten är bra på inom innovationsområdet och använda det som avstamp för prioriteringar bland idéer och projekt. Norrbottens fokusområden ringas in i den regionala utvecklingsstrategin, där de kallas ”tillväxtområden” (sid 16). Utvecklingsstrategin anger därmed vägvalen för ”en framtida hållbara tillväxt” (sid 23) och är som övergripande strategidokument styrande för inriktningen i länets övriga planer, program och strategier. De prioriterade områdena i utvecklingsstrategin påverkar därmed handlingsutrymmet i den regionala innovationsstrategin vad gäller inriktning och prioritering. Genom inriktningen på ett fåtal fokusområden riskerar smart specialisering att förstärka segregationen och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet, där väletablerade verksamhetsområden som sedan tidigare synliggjorts och stöttats tenderar att bli de som inkluderas. Eftersom det främst är mansdominerade industriella områden som prioriterats sedan tidigare, i linje med det tekniska tolkningsföreträdet på innovationsområdet, minskas möjligheten för kvinnor att bidra till och dra nytta av det regionala innovationsarbetet.

Samtidigt läggs en brasklapp in om att framtiden inte kan planeras och att framtiden inte är förutsägbar, vilket gör det viktigt att ”ständigt ompröva fokusområden och arbets sätt i en strategi” (sid 9). Världen ses som föränderlig och att stödsystemen därför måste ”vara flexibla för att uppmuntra morgondagens innovationer” (sid 14). Denna brasklapp skapar en paradox där det å ena sidan konstateras att innovation kräver ”öppenhet och lyhördhet mot nya idéer och människor” (sid 10) och ”är en produkt av fria tankar, kreativitet och skaparglädje” (sid 10), samtidigt som det i samma stycke anges att ”regional tillväxt kräver fokusering på vissa områden” och att

det är ”viktigt att en regions satsningar är fokuserade på vissa områden och läggs i ett sammanhang” (sid 10). Det hänvisas till att det ”på europeisk och nationell nivå ställs krav på tydlighet, fokusering och sammanhang” (sid 10). Dessa paradoxala budskap om simultan exkludering och inkludering konkurrerar om tolkningsföreträdet i Norrbottens innovationsstrategi, där de mansdominerade tekniskt industriella verksamhetsområden har en konkurrensfördel i att de traditionellt tillskrivits ett högt värde för tillväxt och innovation.

Hur ser då Norrbottens prioriteringar ut? Länet beskrivs ha ”en varierad näringslivsstruktur med en stark basindustri, omfattande offentlig sektor och en växande tjänstenäring” (sid 25). Framväxande näringar inom den kulturella och kreativa sektorn anges vara ”viktiga för länet och bidrar till utveckling och tillväxt” (sid 25) och uppges fylla ”en viktig funktion genom att skapa en varierad arbetsmarknad och näringslivsstruktur samt bidra till utveckling, förnyelse och diversifiering av länets traditionella näringar” (sid 25). Vidare bedöms att den demografiska utvecklingen med en åldrande befolkning kräver ökad effektivitet och kvalitet i den offentliga sektorns välfärdstjänster. I den regionala utvecklingsstrategin prioriteras sex fokusområden: 1) Skärningspunkter mellan fokusområden, 2) Teknik- och tjänsteutveckling inom industrin, 3) Test- och övningsverksamhet, 4) Energi- och miljöteknik/cleantech, 5) Digitala tjänstenäringar, 6) Kulturella och kreativa näringar. Fyra av dessa omfattar främst mansdominerade verksamhetsområden (nr 2-5), ett omfattar främst könsbalanserade verksamhetsområden (nr 6) och ett omfattar potentiellt såväl mans- som kvinnodominerade och könsbalanserade verksamhetsområden (nr 1). Kvinnodominerade verksamhetsområden såsom vård, skola och omsorg saknas således nästan helt bland fokusområdena och i övrigt dominerar de mansdominerade områdena som uppgår till två tredjedelar av prioriteringarna, i linje med tidigare forskning om köns-mönstren på innovationsområdet.

Inom det första fokusområdet (Skärningspunkter mellan fokusområden) uppges att ”när ett kompetensområde eller bransch korsar ett annat kompetensområde uppstår nya innovationer i skärningen mellan de två områdena eller branscherna” (sid 16) och att möjligheterna ”för nya innovativa företag” (sid 17) förbättras i skärningspunkten mellan kompetensområden. Vidare skrivs att en ”mångfald av människor, företag och branscher” (sid 17) utgör en viktig faktor för innovation, särskilt när ”många företag bildas runt flera komplementära kompetensområden” (sid 17). Utvecklingen mot jämställdhet uppges stärkas ”när till exempel skog- och malmindustrin behöver ha tillgång till både män och kvinnor som arbetskraft och när tillverkningsindustrin ökar sin satsning på tjänsteutveckling, där fler kvinnor är sysselsatta än inom industrins traditionella verksamheter” (sid 17). Betoningen av innovationspotentialen i skärningspunkter mellan verksamhetsområden med olika könssammansättning har potential att utmana tidigare segregering och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet genom att inkludera områden som både kvinnor och män oftast är verksamma inom. Samtidigt riskerar den ojämna konkurrensen om tolkningsföreträdet på innovationsområdet att leda till att det främst blir skärningspunkter mellan olika mansdominerade verksamhetsområden som tillvaratas, utifrån att de traditionellt synliggjorts som goda exempel och tillskrivits högst värde för innovation.

Inom det andra fokusområdet (Teknik- och tjänsteutveckling inom industrin) kan viss utmaning av rådande könsmonster urskiljas i inkluderingen av de könsbalanserade verksamhetsområdena industriell design och marknadsföring, vid sidan av de mansdominerade områdena skogs- och träteknik, gruv- och mineralteknik, växt- och skogsbioteknik, processteknik, digital teknik, skogsskötsel, underhåll och service. Inom det tredje fokusområdet (Test- och övningsverksamhet) omfattas främst mansdominerade verksamhetsområden såsom bilar och komponenter, flyg- och rymdindustri, tåg, mobil kommunikation, samt militär verksamhet. Även det fjärde

fokusområdet (Energi- och miljöteknik/cleantech) omfattar främst mansdominerade verksamhetsområden såsom bioenergi, jord- och skogsbruk, samt vattenkraft. Likaså omfattar det femte fokusområdet (Digitala tjänstenärings) främst det generellt mansdominerade verksamhetsområdet IKT men uppges kunna tillämpas inom kvinnodominerade verksamhetsområden såsom vård, omsorg och utbildning. Det uppges finnas stor potential att utveckla ehälsa som ”ger en grund för en god och likvärdig hälso- och sjukvård” (sid 18), där det kvinnodominerade verksamhetsområdet hälsa möter det mansdominerade verksamhetsområdet IKT. Satsningar inom dessa fyra fokusområden riskerar att förstärka rådande könsmonster på innovationsområdet genom sin primära inkludering av mansdominerade verksamhetsområden men uppvisar viss potential till minskad segregering genom stärkta kopplingar till könsbalanserade och kvinnodominerade verksamhetsområden, samt till minskad hierarki genom utjämnat tolkningsföreträde mellan sociala och tekniska perspektiv på innovation i de fall där hälsa, vård, skola och omsorg kopplas till bas- och tillverkningsindustri samt ny teknik.

Det sjätte fokusområdet (Kulturella och kreativa näringar) omfattar främst könsbalanserade verksamhetsområden såsom turism, upplevelser och kreativa näringar. Utvecklingen av dessa näringar uppges öka jämställdheten i regionen ”eftersom det är inom dessa som många av regionens kvinnor verkar som anställda eller som företagare” (sid 19). Vidare anges kulturella tjänster och kreativa verksamheter inom design, arkitektur, musik, film och dans ha en ”ökande efterfrågan och en positiv roll för regional utveckling, dels på grund av sin egen tillväxtpotential, dels till följd av kopplingar till andra verksamheter såsom besöksnäring med transporter, hotell, restauranger, handel med mera” (sid 19). Inkluderingen av verksamhetsområden som de flesta kvinnor arbetar inom har potential att minska de segregering och hierarkiska könsmonstren på innovationsområdet och utjämna tolkningsföreträdet om vilka verksamheter och kompetenser som är relevanta för innovation.

Samtidigt riskerar den ojämna konkurrensen om tolkningsföreträdet på innovationsområdet att leda till att det återigen blir mansdominerade verksamhetsområden som prioriteras inom fokusområdet, genom fokusering på mansdominerade delområden inom kulturella och kreativa näringar såsom spel, film m.m.

Samverkande aktörer

Framtagandet av Norrbottens innovationsstrategi har letts av en arbetsgrupp med nio deltagare från olika organisationer och verksamhetsområden, omfattande myndigheter (fem personer), universitet (två personer) och affärsfrämjare (två personer). Två tredjedelar av deltagarna var män och en tredjedel kvinnor. Arbetsgruppen kan antas ha haft ett avgörande tolkningsföreträde angående hur olika aktörer, områden och perspektiv synliggörs och värderas i innovationsstrategin. Dominansen av män och representanter från mansdominerade verksamhetsområden, samt frånvaron av representanter från den idéburna sektorn, kan ha bidragit till att upprätthålla de rådande könsmonstren på innovationsområdet. Innovationsstrategin har även förankrats vid dialogmöten med ett större antal aktörer från såväl offentlig som privat och idéburen sektor, vilket eventuellt har bidragit till att balansera arbetsgruppens tolkningsföreträde men där förutsättningarna för en jämlik konkurrens om detta tolkningsföreträde varit ojämn på grund av olika grad av involvering i processen.

Ett av syftena med den regionala innovationsstrategin uppges vara att ”hitta bättre bland aktörerna och samverka bättre bland aktörer och finansiärer” (sid 3) på innovationsområdet. Att de utmaningar som länet står inför är stora och komplexa innebär enligt strategin att ”ingen enskild

aktör eller enskilt område i samhället har kunskap och resurser som räcker till för att på egen hand svara upp med de lösningar som behövs” (sid 3), vilket gör det viktigt att ”fortsätta att utveckla samordningen mellan olika aktörer för att skapa bästa möjliga förutsättningar för innovation” (sid 3). Innovationer uppges uppstå ”där olika aktörer samarbetar och interagerar” (sid 3). Länets innovationsprocesser sker enligt innovationsstrategin inom ramen för så kallade innovationssystem, som ”består av en uppsättning aktörer, nätverk och institutioner som är ömsesidigt beroende av varandra” (sid 4) och som ”kan bestå av stora och små företag, kunskapsorganisationer som universitetet och forskningsinstitut, myndigheter och organisationer” (sid 4) som är ”involverade i en komplex väv av formella och informella nätverk” (sid 4). Nutida innovationer uppges karaktäriseras av ”ett högt kunskapsinnehåll som bygger på kompletterande kompetenser där många aktörer samverkar, t ex stora och små företag, forskare, ideella aktörer och offentliga aktörer i nära dialog med användare, kunder, medborgare och medlemmar” (sid 13). Samverkan över sektors- och organisationsgränser kan potentiellt utmana rådande könsmonster på innovationsområdet, förutsatt att samverkan sker mellan mans- och kvinnodominerade samt könsbalanserade organisationer, branscher och sektorer.

I innovationsstrategin anges att innovationer ofta utvecklas ”i skärningspunkten mellan privat, offentlig och ideell sektor” (sid 4), att ”kompetensförsörjningen till privata, ideella och offentliga verksamheter har en viktig roll att fylla för innovationsutvecklingen” (sid 17) och att ”ledarskap som underlättar förmågan hos medarbetare att bidra till innovation är primärt i såväl företag som i offentliga verksamheter och ideella organisationer” (sid 17). Det konstateras även att ”såväl kvinnor som män utvecklar innovationer både i offentlig och privat verksamhet” (sid 3). Vidare skrivs att innovationssystem handlar om att ”bygga kunskap som leder till mer värden” (sid 12) och att detta är ”tillämpligt oavsett om kunskapen finns i den offentliga, privata eller ideella sektorn” (sid 12). Således inkluderas aktörer från alla samhällssektorer i innovationsstrategin, inklusive den idéburna sektorn som i tidigare forskning konstaterats vara särskilt relevant utifrån att idéburna aktörer ofta driver eller deltar i de innovationssystem som organiseras kring social tjänstutveckling och kvinnodominerade nätverk (cf. Lindberg, 2010; Lindberg et al., 2014). Detta gäller dock främst på en generell nivå eftersom de idéburna aktörernas roll i innovationsutveckling inte konkretiseras någonstans i innovationsstrategin och de offentliga aktörernas roll avgränsas till finansiering, upphandling och samordning av andra aktörer, med undantag för en enda angivelse om att såväl privata som offentliga arbetsplatser ska stimulera och främja ”ett innovativt förhållningssätt och tänkande” (sid 12) och att strategin ska bidra till ökade satsningar på innovation inom offentlig sektor, vilket potentiellt omfattar innovationsutveckling av och med de anställda inom vård, skola och omsorg, som till stor del utgörs av kvinnor.

Större delen av strategin fokuserar istället på innovation som kommersialiseras av företag i privat sektor i linje med det tekniska och ekonomiska tolkningsföreträdet på innovationsområde, vilket riskerar att förstärka rådande könsmonster på innovationsområdet. I samtliga figurer i innovationsstrategin ges den privata sektorn tolkningsföreträde angående vilka aktörer, verksamhetsområden och perspektiv som ska synliggöras och värderas på innovationsområdet. Figur 1 uppges beskriva ”det regionala innovationssystemet av kluster av innovativa företag som samverkar i arbetet med att utveckla nya innovativa lösningar för en marknad” (sid 5, min understrykning). Figur 2 fokuserar på ”etablerade företag” och ”nya företag” (sid 7). Figur 3 fokuserar på ”produkter och tjänster för en marknad” (sid 8, min understrykning). Figur 4 placerar ”produkter och tjänster för en marknad” (sid 11, min understrykning) i centrum och omfattar även uppmaningen att ”tillvarata den innovativa kraften i både etablerade och nya företag”

(sid 11, min understrykning). Även i de åtgärder som föreslås i strategin står företag i centrum: ”genomföra inventeringar av innovativa områden i regionens befintliga företag” (sid 12), ”arbeta med att matcha företagare och innovatörer” (sid 13), ”fokusera en del av nyföretagarinsatserna på universitetets studenter och forskare” (sid 13), samt ”säkerställa ett ökat nyttiggörande av forskningens resultat, idéer och kunskap i befintliga och nya företag” (sid 13).

Vad gäller de privata aktörernas roll uppges det vara viktigt att stötta även de mindre entreprenörerna, vilket är relevant ur ett genusperspektiv eftersom kvinnor oftast driver företag med få anställda. Mindre, nya företag framställs som ”en viktig komponent i det regionala innovationssystemet och bidrar med värdefulla arbetstillfällen och genom sitt utbud av varor och tjänster till en mer attraktiv region” (sid 8). Enskilda entreprenörer och innovatörer uppges kunna bidra till regionens utveckling genom ”samverkan med kunskapsbaserade resurser och tillgång till kapital i alla skeden” (sid 5). De innovativa miljöer som innovationsstrategin ska bidra till att utveckla ”ska inte bara utgöras av en mötesplats där innovatörer, entreprenörer, studenter, forskare, ingenjörer, affärsutvecklare etc. kan träffas utan också en miljö där kompetensutveckling och inspiration ska tillhandahållas inom innovationsområdet” (sid 14). Detta kan potentiellt utmana rådande könsmonster på innovationsområdet om möjligheten ökas för kvinnor som entreprenörer och innovatörer att få tillgång till nätverk, kompetens, kunskap och kapital, i enlighet med innovationsstrategins föreslagna åtgärder att fördela resurserna inom innovationspolitiken jämnare mellan kvinnor och män, samt att satsa på innovationsprocesser och innovationsnätverk bland kvinnor.

Tidigare forskning visar att befintliga stödstrukturer för företagande och innovation främst är anpassade till teknisk produktutveckling i industriella och högteknologiska företag samt ofta bygger ofta på könsstereotypa föreställningar om kvinnor och män som företagare och innovatörer, vilket gör det svårt för dem som avviker från normen att få rätt sorts stöd (Lindberg och Johansson, kommande; Lindberg, 2012, 2014; Pettersson, 2007, 2012; Tillmar, 2006). I Norrbottens innovationsstrategi konstateras att de befintliga stödaktörerna på innovationsområdet bildar ett ”mångfacetterat regionalt innovationssystem” (sid 7) som delvis har olika målgrupper och ambitioner. Vissa aktörer uppges fokusera på att ”serva individer med nyföretagarambitioner oavsett affärsidéns innovationshöjd” (sid 7), vissa på ”innovativa idéer med stor exportpotential” (sid 7), vissa på ”idéer i de tidigaste (...) faserna av produkt- och tjänsteutvecklingen” (sid 8) och andra på idéer i de ”senaste faserna” (sid 8). Mångfacetteringen verkar därmed i första hand avse fas, innovationshöjd och exportpotential snarare än genusmedvetenhet, branschkunskap och sektorsöverskridande interaktion som har störst potential att förändra rådande könsmonster på innovationsområdet. Detta riskerar att förstärka rådande könsmonster på innovationsområdet.

Slutsatser om jämställdhetspotentialer

I detta avsnitt dras slutsatser om vilka jämställdhetspotentialer som kan urskiljas i Norrbottens innovationsstrategi utifrån rådande könsmonster på innovationsområdet. Slutsatserna bidrar till att öka lärandet om det horisontella kriteriet jämställdhet i det regionala innovationsarbetet, så att arenan för innovationsutveckling kan utvidgas till den mångfald av aktörer, arenor och former som behövs för att kunna utveckla nytänkande varor, tjänster, metoder och arbetssätt som bidrar till socialt, ekologiskt och ekonomiskt hållbar tillväxt i Norrbotten. Analysen i föregående avsnitt visar hur innovationsstrategins visioner och perspektiv, innovationsbegrepp, prioritering och samverkande aktörer innehåller såväl möjliggörande som hindrande faktorer för könsmonstrens skapande, upprätthållande och förändring på innovationsområdet. Dessa faktorer sammanfattas här:

Vad gäller visioner och perspektiv kan möjliggörande faktorer urskiljas i innovationsstrategins strävan efter öppna innovationsprocesser där människor oberoende av kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, funktionshinder, ålder, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning ska tillåtas att lyckas, vilket har potential att ge upphov till utjämnande effekter vad gäller kvinnors och mäns möjligheter att bidra till och dra nytta av satsningarna inom innovationsområdet. Eventuella hindrande faktorer kan urskiljas i den mån som de inkluderande ambitionerna präglar övriga delar av innovationsstrategin.

Vad gäller innovationsbegreppet kan möjliggörande faktorer urskiljas i innovationsstrategins breda definition av innovation som omfattar allt från teknisk produktutveckling till social tjänstutveckling, samt i synen på innovationers värdeskapande som omfattar såväl ekonomiskt som socialt och miljömässigt värde, vilket har potential att ge upphov till utjämnande effekter vad gäller kvinnors och mäns möjligheter att bidra till och dra nytta av länets satsningar på innovationsområdet. Hindrande faktorer kan urskiljas i den snäva tillämpningen av innovationsbegreppet i större delen av strategin där värdet främst omfattar kommersialisering av tekniska varor och tjänster på den privata marknaden, vilket avspeglar ett ekonomiskt tolkningsföreträde med ett exkluderande könsmonster som förstärker segregeringen och hierarkin mellan kvinnor och män på innovationsområdet så att möjligheterna för kvinnor att bidra till och dra nytta av länets satsningar på innovationsområdet minskar.

Vad gäller prioritering kan möjliggörande faktorer urskiljas i innovationsstrategins betoning av innovationspotentialen i skärningspunkter mellan verksamhetsområden med olika könssammansättning samt i fokusområdet Kulturella och kreativa näringar, vilket har potential att utmana tidigare segregering och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet genom att inkludera områden som både kvinnor och män oftast är verksamma inom som anställda eller företagare. Hindrande faktorer kan urskiljas i innovationsstrategins inriktning på smart specialisering, där fokus på ett fåtal fokusområden riskerar att förstärka segregering och hierarkiska könsmonster på innovationsområdet genom att de mansdominerade tekniska och industriella verksamhetsområden som sedan tidigare synliggjorts och stöttats tenderar att bli de som inkluderas i linje med det tekniska tolkningsföreträdet på innovationsområdet, vilket minskar möjligheten för kvinnor att bidra till och dra nytta av det regionala innovationsarbetet.

Vad gäller samverkande aktörer kan möjliggörande faktorer urskiljas i innovationsstrategins konstaterande att ingen enskild aktör eller område har tillräckligt med kunskap och resurser för att ensam utveckla lösningar på aktuella samhällsutmaningar och att innovationer uppstår i samverkan mellan olika aktörer och i skärningspunkten mellan privat, offentlig och ideell

sektor, vilket potentiellt utmanar rådande könsmonster på innovationsområdet i den mån som samverkan sker mellan mans- och kvinnodominerade samt könsbalanserade organisationer, branscher och sektorer. Ytterligare möjliggörande faktorer kan urskiljas i möjligheten för kvinnor som entreprenörer och innovatörer att få tillgång till nätverk, kompetens, kunskap och kapital, i enlighet med innovationsstrategins föreslagna åtgärder att fördela resurserna inom innovationspolitiken jämnare mellan kvinnor och män, samt att satsa på innovationsprocesser och innovationsnätverk bland kvinnor. Hindrande faktorer kan urskiljas i fokuseringen på de privata aktörernas roll i länets innovationsutveckling, samtidigt de offentliga och idéburna aktörernas roll nedtonas, vilket avspeglar ett tekniskt och ekonomiskt tolkningsföreträde på innovationsområde som riskerar att förstärka rådande könsmonster på innovationsområdet. Ytterligare hindrande faktorer kan urskiljas i att mångfacetteringen av innovationsstödjande aktörer främst avser fas, innovationshöjd och exportpotential, snarare än genusmedvetenhet, branschkunskap och sektorsöverskridande interaktion som har störst potential att förändra rådande könsmonster på innovationsområdet.

Jämställdhetspotentialer

I analysen utkristalliseras flera jämställdhetspotentialer, som nedan grupperas i fyra kategorier: styrning och uppföljning, konkretisering, nya åtgärdsförslag, omformulering av åtgärdsförslag.

Jämställdhetspotentialer i styrning och uppföljning

- Styrning och uppföljning av hur de satsningarna som görs med utgångspunkt i innovationsstrategin bidrar till en positiv utveckling avseende de horisontella kriterierna jämställdhet, integration och mångfald, miljö samt unga.
- Styrning och uppföljning av innovationsstrategins åtgärdsförslag att årligen analysera utfallet av utvecklingsmedel och andra resurser som beviljas inom utvecklings- och innovationsområdet utifrån ett jämställdhetsperspektiv, med målsättningen att satsningarna ska gynna såväl kvinnor som män.
- Styrning och uppföljning av innovationsstrategins åtgärdsförslag att löpande följa utvecklingen innovationsrelaterade faktorer i regionen och göra jämförande analyser med andra regioner med hjälp av olika former av mätsystem, som bör omfatta faktorer avseende segregering och hierarki mellan kvinnor och män som innovatörer, företagare och projektledare, samt mellan mans- respektive kvinnodominerade och könsbalanserade organisationer, nätverk, branscher och sektorer.
- Styrning och uppföljning av innovationsstrategins åtgärdsförslag att säkerställa tillgång till mer aktuella och dynamiska data som visar utvecklingsriktningar och utvecklingshastigheter genom ett regionalt indicatorsystem baserat på såväl hårda som mjuka data, som bör omfatta indikatorer som möjliggör uppföljning av utvecklingen inom såväl teknisk produktutveckling som social tjänstutveckling inom ett brett spektrum av verksamhetsområden i privat, offentlig och idéburen sektor, för att synliggöra bidraget från såväl kvinnor som män som innovatörer, företagare och projektledare, samt från mans- respektive kvinnodominerade och könsbalanserade arenor och för att identifiera eventuella förändringar i innovationsområdets könsmonster.

- Styrning och uppföljning av hur de satsningarna som görs med utgångspunkt i innovationsstrategin bidrar till korsbefruktning mellan såväl kvinno- som mansdominerade och könsbalanserade organisationer, nätverk, verksamhetsområden och sektorer.

Jämställdhetspotentialer i konkretisering

- Konkretisering av hur innovationsstrategins koppling till EUs tillväxt- och innovationsstrategier, Sveriges nationella innovationsstrategi och den regionala utvecklingsstrategin ska tillvaratas, utifrån dessa strategiers betoning av inkluderande perspektiv och arbetssätt med fokus på jämställdhet, samhällsutmaningar, social tjänstinnovation, innovation i offentlig och idéburen sektor m.m.
- Konkretisering av de horisontella kriteriernas koppling till innovationsstrategin, så att alla dess delar, inklusive åtgärdsförslagen, utformas på ett socialt, ekologiskt och ekonomiskt hållbart sätt.
- av innovationsstrategins åtgärdsförslag att satsa på innovationsprocesser och innovationsnätverk bland kvinnor.
- Konkretisering av innovationsstrategins åtgärdsförslag att skapa fler innovativa mötesplatser för inspiration och kompetensutveckling avseende innovationsområdet, så att dessa riktas till såväl kvinno- som mansdominerade och könsbalanserade organisationer, nätverk, verksamhetsområden och sektorer.
- Konkretisering av hur innovationsstrategin ska möjliggöra för stödjande aktörer i det regionala innovationssystemet att öka sin förmåga att leverera rätt kompetens, rådgivning, nätverk, mötesplatser, riskkapital m.m. till innovationsutvecklande aktörer i såväl privat som offentlig och idéburen sektor med idéer till såväl tekniska som sociala varor, tjänster, metoder och arbetssätt.
- Konkretisering av innovationsstrategins åtgärdsförslag att stötta olika former av ledarskapsutbildningar, nätverkande och mentorskap i syfte att utveckla framtidens ledare för innovativt arbete så att dessa riktas och anpassas till såväl kvinno- som mansdominerade och könsbalanserade organisationer, nätverk, verksamhetsområden och sektorer.

Jämställdhetspotentialer i nya åtgärdsförslag

- Formulering av åtgärdsförslag för hur Norrbotten ska utvecklas till en av landets mest attraktiva regioner oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, funktionshinder, ålder, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, med särskilda åtgärdsförslag för hur attraktionskraften ska öka för unga kvinnor, för att tillvarata den innovationskraft som enligt innovationsstrategin återfinns i hela regionens befolkning.
- Formulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska bidra till att såväl kvinnor som män kan utveckla innovationer i offentliga, privata och idéburna verksamheter.

- Formulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra interaktion mellan aktörer i såväl privat som offentlig och idéburen sektor, samt med såväl tekniska och naturvetenskapliga som humanistiska och samhällsvetenskapliga forskare, kring såväl tekniska som sociala idéer till nya varor, tjänster, metoder och arbetssätt.

Jämställdhetspotentialer i omformulering av åtgärdsförslag

- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra inventeringar av innovativa områden inte bara i regionens befintliga företag utan även i regionens offentliga och idéburna aktörer, för att öka inkluderingen av den offentliga sektorn där många kvinnor arbetar, såväl som den idéburna sektorn som ofta driver eller deltar i de innovationssystem som organiseras kring social tjänsteutveckling och kvinnodominerade nätverk.
- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra skapandet av en innovationsbank där idéer samlas inte bara från företag, universitet/forskningsinstitut och offentliga myndigheter, utan även från idéburna organisationer och nätverk som ofta driver eller deltar i de innovationssystem som organiseras kring social tjänsteutveckling och kvinnodominerade nätverk.
- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra matchning inte bara av företagare och innovatörer, utan även av idéburna och offentliga aktörer.
- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra erfarenhetsutbyte och mentorskap inte bara mellan branscher utan även mellan sektorer, för att öka inkluderingen av den offentliga sektorn där många kvinnor arbetar, såväl som den idéburna sektorn som ofta driver eller deltar i de innovationssystem som organiseras kring social tjänsteutveckling och kvinnodominerade nätverk.
- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra ökat nyttiggörande av forskningens resultat, idéer och kunskap inte bara i befintliga och nya företag, utan även hos offentliga och idéburna aktörer.
- Omformulering av åtgärdsförslag för hur innovationsstrategin ska möjliggöra inte bara nyföretagarinsatser utan även innovationsinsatser med såväl kommersiellt som socialt fokus bland på universitetets studenter och forskare.

Referenser

- Acker, J. (1999). Gender and organisation. I Chafetz Saltzman J. (red.). Handbook of the Sociology of Gender. New York: Kluwer Academic.
- Alsos, G. A., Hytti, U., Ljunggren, E. (red.) (2016). Research Handbook on Gender and Innovation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Alsos G. A., Ljunggren, E., Hytti, U. (2013). Gender and innovation: state of the art and a research agenda. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 5 (3), 236–256.
- Andersson, S., Berglund, K., Thorslund, J., Gunnarsson, E., Sundin, E., red. (2012). Promoting Innovation – Policies, Practices and Procedures. Stockholm: VINNOVA.
- Bacchi, Carol Lee (1999). Women, policy and politics – the construction of policy problems. London: SAGE.
- Danilda, I. & Granat Thorslund, J. (2011). Innovation and gender. Stockholm: VINNOVA.
- Eduards, M. (2002). Förbjuden handling – om kvinnors organisering och feministisk teori. Malmö: Liber ekonomi.
- Forsberg, G. & Lindgren, G. (2015). Regional Policy, Social Networks and Informal Structures. *European Urban and Regional Studies*. 22(4): 368-382.
- Forsberg, G. & Lindgren, G. (red.) (2010). Nätverk och skuggstrukturer i regionalpolitiken. Karlstad: Karlstad University Press.
- Hudson, C. & Rönnblom, M. (2007). Regional development policies and the constructions of gender equality: The Swedish case. *European Journal of political research*. 46: 47-68.
- Hudson, C., Rönnblom, M., Teghtsoonian, K. (red.) (2017). Gender, governance and feminist post-structuralist analysis: missing in action?. New York: Routledge.
- Hirdman, Y. (1990). "Genussystemet", i Demokrati och makt i Sverige – maktutredningens huvudrapport. SOU 1990:44.
- Johansson, A. W. (2009). Regional development by means of broadened entrepreneurship. *European Planning Studies*. 17(8): 1205-1222.
- Korvajärvi, P. (2003). 'Doing gender' – theoretical and methodological considerations. I Gunnarsson, E., Andersson, S., Vänje Rosell, A., Lehto, A., och Salminen-Karlsson, M. (red.). Where have all the structures gone? Doing gender in organizations. Examples from Finland, Norway and Sweden. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lindberg, M. (2012). A striking pattern – Co-construction of innovation, men and masculinity in Sweden's innovation policy. I Andersson, S., Berglund, K., Thorslund, J., Gunnarsson, E. och Sundin, E., (red.). Promoting Innovation – Policies, Practices and Procedures. Stockholm: VINNOVA, sid 47-67.
- Lindberg, M. (2014). From exclusion to inclusion in public innovation support? Innovative practices in bottom-up networks. *Scandinavian Journal of Public Administration*. 18(4): 91-107.

- Lindberg, M. (2010). Samverkansnätverk för innovation – en interaktiv och genusvetenskaplig utmaning av innovationspolitik och innovationsforskning. Doktorsavhandling. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Lindberg, M., Forsberg, L., Karlberg, H. (2015). Gendered social innovation – a theoretical lens for analysing structural transformation in organisations and society. *International Journal of Social Entrepreneurship and Innovation*. 3(6): 472-483.
- Lindberg, M. & Johansson, A. (2017). Gender-sensitive Business Counselling – Changing Gendered Patterns and Understandings of Entrepreneurship. I Wynarczyk, P. och Ranga, M. (red.). *Technology, Commercialization and Gender: A Global Perspective*. Palgrave.
- Lindberg, M., Lindgren, M., Packendorff, J. (2014). Quadruple Helix as a way to bridge the gender gap in entrepreneurship? A case study of an innovation system project in the Baltic Sea region. *Journal of the Knowledge Economy*. 5(1): 94-113.
- Lindberg, M. & Nahnfeldt, C. (2017). Idéburen innovation – nyskapande lösningar på organisatoriska och samhälleliga behov. Stockholm: Idealistas.
- Lindberg, M. & Schiffbänker, H. (2013). Entry on gender and innovation. I Carayannis, E. G. (red.). *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship*. New York: Springer, sid 782-789.
- Magnusson, E., Rönnblom, M., Silius, H. (red.) (2008). *Critical studies of gender equalities: Nordic dislocations, dilemmas and contradictions*. Göteborg: Makadam.
- Malmström, M, Voitkane, A, Johansson, J, Wincent, J. (2018). When stereotypical gender notions see the light of day, will they burst? Venture capitalists' gender constructions versus venturing performance facts. *Journal of Business Venturing Insights*. 9: 32-38.
- Nahnfeldt, C. & Lindberg, M. (red.) (2013). *Är det nå'n innovation? Att nyttiggöra hum/samforskning*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Norrbin, C. & Olsson, A. (2010). *Forskning saknas – en kunskapsöversikt över forskningsfältet jämställdhetsintegrering*. Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Nählinder, J. (2005). *Innovation and Employment in Services: The case of Knowledge Intensive Business Services in Sweden*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings universitet.
- Nählinder, J., Tillmar, M., Wigren, C. (2015). Towards a Gender-Aware understanding of innovation: A three-dimensional route. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*. 7(1): 66-86.
- Nählinder J. & Sundin, E. (2009). Everyday innovation in elderly care and healthcare. I Döös, M. och Wilhelmson, L. (red.). *Organising Work for Innovation and Growth*. VR 2009:22. Stockholm: Vinnova.
- Pettersson, K. (2007). Men and male as the norm? A gender perspective on innovation policies in Denmark, Finland and Sweden. Stockholm: Nordregio.
- Pettersson, K. (2012). *Supporting Women's Entrepreneurship in Nordic Sparsely Populated Areas*. Stockholm: Nordregio.

Poutanen, S. & Kovalainen, A. (2017). *Gender and innovation in the new economy: women, identity, and creative work*. New York: Palgrave Macmillan.

Schiebinger, L. (red.) (2008). *Gendered innovations in science and engineering*. Stanford: Stanford University Press.

Tillmar, M. (2006). Gendered small-business assistance – lessons from a Swedish project. *Journal of European Industrial Training*. 31(2): 84–99.

West, C. & Zimmerman, D. H. (2002). *Doing gender*. I Fenstermaker, S. & West, C. (red.). *Doing gender, doing difference – inequality, power, and institutional change*. New York: Routledge.

